

Het boek Job als lynch-story

Wie het jongste boek van de Franse cultuurfilosoof René Girard, *La route antique des hommes pervers**, wil lezen als een commentaar op het bijbelboek Job komt bedrogen uit. Al is Job de hoofdfiguur, eerder geldt het omgekeerde: hij fungeert als commentaar bij de inmiddels verschenen boeken van Girard zelf en de daarin ontvouwde hypothese over het geweld als de grondslag van cultuur en religie. Is Girard de Hegel van het christendom? De Einstein van de menswetenschappen? Sommigen beweren het even sterk als anderen het bestrijden. Een feit is echter dat sinds in 1978 zijn *Des choses cachées depuis la fondation du monde* uitkwam, Girards werk langzamerhand het wetenschappelijke discours over de hele breedte is binnengedrongen en daar een provocerende rol gaat spelen, of het nu de sociologie, de economie, de psychologie, de ethnologie of de theologie betreft. Ook in Nederland wint zijn denken aan invloed, vooral sinds het eredoctoraat dat de VU hem in 1983 verleende. De vertalingen van een paar van zijn boeken en de eerste studies over zijn these zijn in voorbereiding.

Dat het geweld een fundamentele rol speelt in de menselijke verhoudingen wisten we allang: daarvoor konden we reeds ruimschoots bij Heraclitus of Hobbes terecht. Maar hoe dat geweld functioneert, en hoe het, tot in al haar uithoeken, als motor van de cultuur optreedt, dat beweert René Girard voor het eerst in een consistente wetenschappelijke theorie beschreven te hebben. In een nauwgezette 'deconstructie' (de term leent Girard van Jacques Derrida) van heel het bouwwerk van de cultuur ontdekt hij als fundament van het menselijk samenleven de *désir mimétique*: de begeerte die elk mens drijft om alleen datgene begerenswaardig te vinden, wat ook door een ander begeerd wordt. Deze na-bootsingsdrang (die ik dagelijks voor ogen heb in mijn twee oudste kinderen die met elkaar één schommel moeten delen, maar die in het verschijnsel van de mode in onze cultuur zijn besmettelijke karakter laat zien) maakt mensen tegelijkertijd tot elkaars model en obstakel, tot eindpunt en tot sta-in-de-weg om dat punt te bereiken. Een onmogelijke combinatie, die mensen tot eeuwige rivaliteit veroordeelt en een vicieuze cirkel van geweld ontketent.

Er zou nooit een cultuur kunnen ontstaan, als niet iets deze geweldspiraal zou

In dit artikel bespreekt dr. F. de Lange, gereformeerd predikant te Parijs, het jongste boek van de bekende Franse filosoof René Girard over het boek Job.

Het denken van Girard heeft de laatste jaren ook in Nederland belangstelling getrokken. Zo ontving hij enige tijd geleden een eredoctoraat van de Vrije Universiteit. Vertalingen van twee van zijn andere boeken, waarvan de titels luiden: 'De zondebok' en 'De romantische leugen en de romaneske waarheid', verschijnen binnenkort bij uitgeverij Kok Agora te Kampen.

doorbreken en een situatie van relatieve stabiliteit zou garanderen. Welnu, hier brengt Girard zijn tweede hoofdstelling naar voren die hij in zijn jongste boek aan Job en zijn vrienden illustreert: de oorlog van allen tegen allen wordt getransformeerd in het geweld van allen tegen één. De wilde anarchie waarin zich heel de menselijke soort bevindt maakt plaats voor eensgezindheid en harmonie, als het geweld overgedragen wordt op één lid van de gemeenschap. Na deze oermoord, deze *violence fondatrice*, is de vrede tijdelijk verzekerd en kalmeert de samenle-

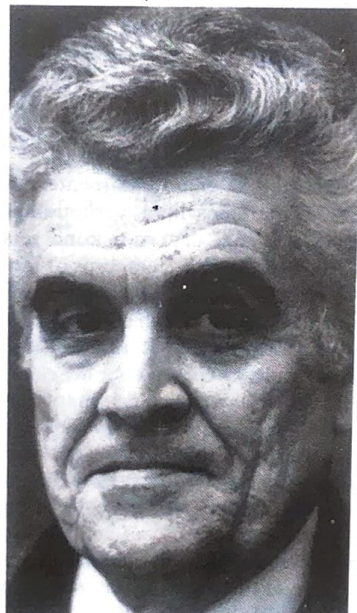
ving zoals de zee tot rust kwam toen Jona overboord geworpen was.

Nadat Girard in *Mensonge romantique et vérité romanesque* (1961) de grote romanschrijvers op zijn these bevroeg en haar in hun werken bevestigd vond; nadat hij in *La violence et le sacré* (1972) zijn cultuurtheorie onderbouwde met ethnologisch materiaal en de griekse tragedies aan een diepgaande analyse onderwierp, lijkt het nu de beurt te zijn aan de joods-christelijke traditie om op haar mimetisch gehalte en haar omgang met het zondebok-mechanisme beklopt te worden. Zonder hierop bij voorbaat uit te zijn geweest, komt Girard daarbij tot verrassende resultaten, die hem tot een herwaardering van het christelijk geloof hebben gebracht. In zijn *Le bouc émissaire* (1982) zijn het vooral evangelieteksten die aantonen dat in het christelijk geloof het zondebokmechanisme niet alleen beschreven, maar ook en vooral eens en voorgoed ontmaskerd wordt. Hij beluistert in Christus de mens die verkondigt 'wat sinds de grondlegging der wereld verborgen is gebleven' (Matth. 13,35).

Maar ook het Oude Testament kent z'n openbare gehalte: dat wil Girard met zijn boek over Job laten zien. In Job ziet hij een voorafschaduwing (*praefiguratie*) van Christus, die een klein tipje van de religieuze sluier die over het geweldsmechanisme hangt, heeft opgelicht. Hij leest daarbij het boek Job als een lynch-story. De hoofdpersoon van deze tekst is niet de man die de zinloos lijdende en door God geslagen mens van alle tijden vertegenwoordigt, maar het is de zondebok van een zich in crisis bevindende gemeenschap, welke mythisch versluieren wil dat zij hem eerst op handen gedragen (Job 29,2-25), maar nu verstoten heeft. Niet dat er hier opnieuw een moord gepleegd gaat worden; in rite en religie is het oorspronkelijke geweld gekanaliseerd en gesacraliseerd, zodat de woedende menigte nu getransformeerd is in een hemelse legermacht, en de goddelijke wraak – al is het met een zeker uitstel – in plaats van het zwaard de schuldige zal treffen en uit de gemeenschap zal uitbannen. De bloedige offerdaad is in het geval Job zelfs niet meer in een vast ritueel vastgelegd, maar – en dankzij deze 'sacrificiële crisis' kan Job de vrijheid nemen er zich tegen te verzetten – in het verbale geweld van Jobs zogenaamde vrienden. Girard zou hun zeven dagenlange zwijgen uit de proloog niet als het summum van pastoraat zien, maar als de stille cirkeling van aasgiëren rondom een reeds aangeschoten prooi.

Maar het kaderverhaal dat de proloog en de epilooog rondom de dialogen van

Job en z'n vrienden aanbrengt komt in Girards analyse niet voor: alleen deze dialoog, en daarbinnen alleen Job (en hij slechts op zijn beste momenten), spreekt waarheid. Door dit 'bevrijdend reductionisme' aan de tekst op te leggen slaagt Girard er z.i. in aan te tonen hoe Job de religieuze mythe van zijn vrienden ontmaskert, waarin God verantwoordelijk wordt gesteld voor het geweld dat de gemeenschap collectief op hem uitoefent (Job 30,1-12). Job doorbreekt daarmee de ban van het sacrificiële systeem, dat het menselijke geweld ont-menselijkt door het te vergoddelijken. Job op z'n best heeft dus iets weg van Christus: de onschuldig uitgestotene bij uitstek, maar zo de ontmaskeraar. Job op z'n slechtst – daarvoor heeft Girard een andere vergelijking, ontleend aan de tweede hoofdpijler waarop onze beschaving rust, de klassieke: Oedipus, koning van Thebe, als misdadiger door zijn stad uitgestoten om haar te bevrijden van de pest. Net als Freud leest Girard in deze tragedie van Sophocles de oermythe van onze westerse cultuur terug. Maar hij ontmaskert daar

bij op zijn beurt de mythe van Freud, die niet gezien heeft dat de mythe altijd het geweldverhaal vertelt vanuit het gezichtspunt van de vervolgers, en dat de vadermoord en de incest die Oedipus in de schoenen worden geschoven van hetzelfde gehalte zijn als de kindermoorden en de incest waarvan men de joden beschuldigde ten tijde van de zwarte pest: zij berusten op leugens. Oedipus draagt tenslotte gedwee de vloek der goden en zwicht voor zijn vervolgers; Job daarentegen weigert deze 'overoude weg die de

boosdoeners hebben betreden' (Job 22,15) ten einde toe te gaan. Hij beroept zich opstandig op de god van de slachtoffers, die hem recht zal doen tegen de god der beulen (Job 16,19; 19,25).

Een lezing die zo ongewoon begon, lijkt zo een inmiddels modieus slot te krijgen. Is Girard hier niet wat al te mimetisch de tendens van de hedendaagse theologie gevolgd? Ontlaadt hij niet te snel met D. Sölle de spanning in het Godsbeeld die K. H. Miskotte, ermee worstelend en eronder lijdend, ten einde toe wilde vasthouden? Hanteert Girard met zijn scherpe scheiding tussen een sacrificiële, mythische en een niet-sacrificiële, ontmythologiserende lezing van bijbelse teksten uiteindelijk niet toch het botte mes van Marcion en zijn tweedeling tussen een geweldgod en de God die enkel liefde is? Laat de lijdende God wel zo gemakkelijk de strijdende God achter zich?

Ziedaar wat vragen die, afgezien nog van de houdbaarheid van zijn exegese, hem mij opkomen, en die Girards 'nouveau' toch weer in klassiek-theologisch vaarwater doen belanden. Zij doen echter niets af aan de draagwijdte van Girards hypothese, met name waar zij de relatie tussen cultuur en religie, tussen het Westen en het christelijk geloof betreft. Met het geweld als verbindende schakel wordt met haar een theorie van het christendom ontwikkeld, die de 19e-eeuwse religiekritiek opneemt en passeert. Met een overhaaste keuze voor het slachtoffer Job ben je er niet, zeg Girard, die te goed Nietzsche en Freud heeft gelezen om die keuze nog te kunnen maken uit ressentiment of compenserende fantasieën. Waar het voor hem op aankomt is deze partijkeuze vanuit de kennis, de ethiek vanuit de redelijkheid te verantwoorden: zij is de enige mogelijkheid voor een samenleving die de religie voorbij wil zonder in het blote geweld terug te vallen waarvoor het religieuze systeem (met het sacrale offer als hart daarvan) haar eeuwenlang in zekere zin behoeft heeft. Verrassend is het daarbij het christelijk geloof eens niet versluierend, maar onthullend, eens niet onredelijk, maar hoogst wetenschappelijk te zien worden opgevoerd. Maar dan wel een christendom dat op gespannen voet staat met heel wat orthodoxie. ● ● ●

* René Girard, *La route antique des hommes pervers*, Grasset, Paris 1985 (99 FF).